

Святлана Калядка

Мінск

**Максім Танк: міфы і рэальнасць
(з гісторыі падрыхтоўкі *Збору твораў* Максіма Танка
ў 13 тамах)**

Праца над *Зборам твораў* Максіма Танка ў 13 тамах вялася на працягу 16 гадоў з вялікімі перапынкамі, выданне кніг было завершана ў 2012 годзе, да 100-годдзя з дня нараджэння народнага паэта Беларусі. Падрыхтоўка *Збору твораў* да выдання была распачата ў 1996 годзе ў адпаведнасці з Указам Прэзідэнта ад 10 кастрычніка 1995 г.

Першапачатковая задача, якая ставілася перад нашай тэксталагічнай групай з 2006 года (а менавіта ў згаданым годзе з'явіліся першыя два тамы *Збору твораў*), якой на той час кіраваў Уладзімір Іосіфавіч Мархель, – выдаць тамы, якія былі падрыхтаваны да друку ў 1996–1999 гг. Пытанне аб дападрыхтоўцы ўжо завершаных тамоў узнікла пасля таго, калі ў 2009 г. тэксталагі атрымалі дазвол ад дырэктара БДАМЛМ Запартыкі Ганны Вячаславаўны працаваць з матэрыяламі, якія толькі што паступілі ў архіў. Праца над выданнем была распачата ў 1996 годзе, але толькі ў 2009 годзе, праз 13 гадоў, родныя паэта палічылі вартым перадаць сотні дакументаў у БДАМЛМ. Гэта ўжо новая гісторыя, не падмацаваная жаданнем сямейнікаў Максіма Танка садзейнічаць таму, каб *Збор твораў* выйшаў найбольш поўным (нават улічваючы той факт, што група рыхтавала не Поўны збор твораў, яна імкнулася да максімальнага выкарыстання ўсяго творчага арсенала Максіма Танка). Нам не зразумелы прычыны, па якіх родныя паэта прытрымлівалі ў хатнім архіве шматлікія матэрыялы са спадчыны Максіма Танка, не дапускаючы да іх супрацоўнікаў Інстытута мовы і літаратуры, не давяраючы ні кіраўніку групы, ні падрыхтоўшчыкам унікальныя аўтографы, машынапісы, выраз-

кі з перыядычных выданняў, фотаздымкі і г.д. І гэты факт значна ўскладніў працу тэксталагічнай групы, таму што пры апрацоўцы новых матэрыялаў былі выяўлены аўтографы вершаў, якія на той час ужо былі апублікаваны ў 1–6 тамах Збору твораў. У названых тамах гэтыя вершы пададзены без аўтарскіх чарнавых і белавых аўтографаў.

Першыя паступленні матэрыялаў з асабістага архіва паэта ў БДАМЛМ былі зроблены Яўгенам Іванавічам яшчэ ў 1962 годзе (вопіс № 1), на працягу жыцця паэта гэты вопіс дапаўняўся, потым былі створаны яшчэ некалькі вопісаў. Значныя паступленні былі ў 1992–1993 гадах, у 1998 годзе фонд папоўніўся лістамі І. В. Мальца да Максіма Танка і паэта да яго. У маі 2009 года сын паэта Максім Яўгенавіч Скурко перадаў у архіў матэрыялы, якія склалі 6-ы вопіс (у ім – **220 спраў 1811 дакументаў** за 1922–1995 гады, асобныя за 1998 год). Можна ўявіць, колькі часу і намаганняў трэба было прыкласці, каб разгледзець, выбраць патрэбныя і зрабіць электронны набор такой колькасці дакументаў і паспець увесці іх у тамы, якія ўжо чакалі выхаду з друку.

З улікам дакументаў, якія паступілі да нас у 2009 годзе, намі былі дадаткова апрацаваны і ўведзены ў кнігі збору твораў шматлікія матэрыялы. Пройдемся па тамах, дапоўненых новымі тэкстамі Максіма Танка:

Сёмы том збору твораў складаюць паэмы Максіма Танка: «Нарач», «Журавінавы цвет», «Сказ пра Вяля», «Каліноўскі», «Сілаш Істома», «Янук Сяліба», «Люцыян Таполя», «Пражскі дзённік», «Мікалай Дворнікаў». Паэма «Сілаш Істома» ўзноўлена па асобных урыўках, частка якіх публікавалася ў часопісе «Беларускі летапіс», частка выбрана з дзённікавых запісаў у «Лістках календара» (падрабязную інфармацыю можна атрымаць з каментарыяў да паэмы ў 7-ым томе *Збору твораў* Максіма Танка ў 13 тамах). Акрамя выкарыстаных у каментарыі да 7-га тома *Збору твораў* чарнавых аўтографаў, пасля апублікавання тома, выяўлены таксама чарнавыя аўтографы, датаваныя 1937–1939 гадамі, сярод якіх ёсць асобныя часткі паэмы «Сілаш Істома» – БДАМЛМ, ф. 25, воп. 6, спр. 14, ф. 25, воп. 6, спр. 2, якія яшчэ чакаюць расчыткі і публікацыі. Першая публікацыя частак паэмы з’явілася ў 1938 годзе, потым паэт рабіў спробы працягнуць працу над паэмай, аднак яна так і не была завершана.

У фондах БДАМЛМ на асобных лістах ёсць і запісы паэм «Янук Сяліба» (ф. 25, воп. 6, спр. 1), «Журавінавы цвет», «Кастусь Каліноўскі» (ф. 25, воп. 6, спр. 2), у агульных сшытках з вершамі і перакладамі – аўтографы паэм «Каліноўскі», «Янук Сяліба», «Лю-

цыян Таполя», «Пражскі дзённік» і «Мікалаі Дворнікаў», якія, на жаль, не улічаны ў каментарыях да пералічаных паэм. У фондах архіва захоўваецца паэма «Янук Сяліба», цалкам перапісаная Максімам Танкам на лістах з агульнага сшытка, на першай старонцы перапісанага тэкста пазначана: рэдакцыя трэцяя, сакавік 1942–1943 г. Масква, а ў канцы паэмы дарчы надпіс: *На добрую памяць Марыяне Ф. Модоровой – староніцы паэмы напісанай у Маскве, песні навеяныя сумам на далёкай радзіме, радасцю сустрэчы з сябрамі. Максім Танк. Масква 4-II-43 г.* (БДАМЛМ, ф. 25, воп. 6, спр. 1 (прыкладваўся нумар газеты «Савецкая Беларусь», жнівень 1943 г., у якой друкаваліся ўрыўкі з паэмы «Янук Сяліба»)).

У агульных сшытках з вершамі і перакладамі выяўлены часткі новай паэмы без назвы, галоўны герой якой Марцін Яцына і падзеі ў якой адбываюцца ў канцы 1930-х гадоў, напярэдадні і ў перыяд уз'яднання заходняй і ўсходняй частак Беларусі. Запісы паэмы адносяцца да 1939–1958 гг., аднак яна так і не была завершана. Запісана ў 1–2 агульных сшытках з вершамі. «Працяг першай часткі» – у першым сшытку (БДАМЛМ, ф. 25, воп. 6, спр. 4, стар. 64 адв.), потым увайшла састаўной часткай у новы тэкст паэмы, змешчаны ў другім агульным сшытку (БДАМЛМ, ф. 25, воп. 6, спр. 5, стар. 68–70 адв.). У агульным сшытку № 3 (1957–1965 гг.) – БДАМЛМ, ф. 25, воп. 6, спр. 6, стар. 2–3 адв. Максім Танк перапісаў начыста з некаторымі праўкамі незавершаную паэму без назвы, частку першую, але ў канцы дапісаў новую страфу: *Край нарачанскі, край родных прастораў! / Не, ты не толькі напевамі рэж, / І пералівам, і ззянем [красою, блакітам] азёраў / Пахам густых верасоў, шумам бору / Запаланіў маё сэрца навек.* У канцы перапісанай першай часткі паэмы дата – 1939–58 г. Другую частку не перапісваў. Максім Танк прадумваў далейшую сюжэтную лінію паэмы, так, у агульным сшытку № 1 на стар. 72 пасля верша «Пімену» сустракаем наступны запіс: *Зварот Яцыны дамоў, сустрэча з Нінай, вяселле, на якім былі сябры з часці. Провады на Берлін! Узгадваецца ў паэме Сабала* (сапр. Ян Кшэптоўскі – Jan Krzeptowski, 1809–1894) – славуты польскі горскі расказчык, пясняр, скрыпач, які стаў героем многіх мастацкіх твораў.

Яшчэ адна паэма мае такую ж умоўную назву «Пачатак паэмы», змешчана ў агульным сшытку з вершамі і перакладамі № 2 (1950–1958) – БДАМЛМ, ф. 25, воп. 6, спр. 5, датуецца – III.1950 г., пасля лірычнага ўступу вырвання старонкі, на якіх мог знаходзіцца працяг паэмы. Зыходзячы з наяўнага зместу ўступу, паэт збіраўся пісаць пра падзеі Вялікай Айчыннай вайны.

Такім чынам, 7-ы том *Збору твораў* у 13 тамах трэба папоўніць аўтаграфамі двух незавершаных паэм, прысвечаных важным падзеям перадваеннага і ваеннага часу ў гісторыі Беларусі і радзімы Максіма Танка Мядзельшчыны.

На жаль, рукапісы некаторых артыкулаў, пададзеныя ў агульных сшытках з вершамі і перакладамі, не былі ўлічаны ў каментарыях 8-га тома. Напрыклад, успаміны пра Міхася Лынькова (у 8-м томе *Збору твораў* Максіма Танка ў 13 тамах прыведзены пад назвай «Ля нарачанскага вогнішча» (1976)) першапачаткова ў рукапісным варыянце пачыналіся з разваг пра ўспаміны як від творчасці, якія потым ён выкрасліў і ў публікацыю гэтыя развагі не ўключаліся. Аднак у такіх развагах і раскрываецца асоба творцы:

Успаміны пра М. Ц. Лынькова

Я не люблю чытаць успаміны пра людзей, якіх добра ведаў, бо часта пытаю сябе: адкуль аўтар узяў тыя ці іншыя факты, або чаму аб тых ці іншых падзеях ён расказвае зусім не так, як было, або прыводзіць выказванні, ацэнкі, якія разыходзяцца з тымі, што мне даводзілася чуць.

А можа я памыляюся? Можа мяне падводзіць мая памяць? Можа аўтар успамінаў яшчэ пры жыцці таго чалавека, пра [якога] каго піша, збіраў [пра яго] матэрыял, запісваў кожнае яго слова?

І я віню сябе, што гэтага не рабіў. Але ж я ніколі і не збіраўся пісаць успаміны, як не збіраўся і расставацца з блізкім мне чалавекам.

[Мяне]Некалі ў рэдакцыі «Нью-Йорк таймс» [мяне уразіла тое, што у рэдакцыі яе ёсць нам паказалі] бачыў я спецыяльную картатэку загадзя падрыхтаваных некралогаў амаль на ўсіх вядомых грамадскіх, і палітычных [дзеячоў] і культурных дзеячоў свету. Апэратыўнасць? Бізнес? Нешта ў гэтым ёсць і [бесчалавечнае] антыгуманнае, хоць [кожны] знае, што ніхто не вечны на гэтым свеце. Пасля 10/IX.1976 г. (Закрэслены)

Не ўключаны ў 8-ы том пашыраны варыянт аўтабіяграфіі Максіма Танка, які ён запісаў у 1–2 агульных сшытках з вершамі і перакладамі. Падрабязны тэкст аўтабіяграфіі – без пачатку (вырваны лісты), пад ім указана дата завяршэння напісання аўтабіяграфіі – Мінск, 5/III–1949 г. (БДАМЛМ, ф. 25, воп. 6, спр. 4, стар. 61–64). У 1958 годзе ў часопісе «Польмя» адбылася першая публікацыя аўтабіяграфіі, а ў 1963 годзе ў дапоўненым варыянце яна ўключана ў зборнік «Пяцьдзсят чатыры дарогі», аднак абедзве публікацыі істотна адрозніваюцца ад рукапі-

снага аўтографу ў сшытках з вершамі. У рукапісе аўтар спыняецца на дэталях, дае па ходзе аповеду некаторыя тлумачэнні, падрабязна апісвае некаторыя важныя падзеі ў яго жыцці і жыцці краіны, што, безумоўна, павінна стаць для даследчыкаў жыцця і творчасці Максіма Танка добрай крыніцай звестак і інфармацыі пра паэта.

Ва ўступны артыкул да 9-га тома ўведзены дакументы, якія тлумачаць многія запісы Танка ў «Лістках календара» і дзённіках: даведка з сельсавета аб сямейным становішчы Скурко Івана Фёдаравіча, бацькі паэта, за 1952 г., даведка ад начальніка партызанскага цэнтру аб забароне партызанскім атрадам браць у сям'і аддзенне і харчаванне за 1943 г.; «выпіска з пратакола аб адмене пастановы аб аднясенні хазяйства Скурко І. Ф. да кулацка зажытачных хазяйстваў» за 1941 г.; тэлеграма з прадпісаннем адбыць у Бранск на пасаду пісьменніка рэдакцыі «За Советскую Белоруссию» за 1941 г. Ва ўступным артыкуле выкарыстаны наступныя новыя матэрыялы з БДАМЛІМ, з дапамогай якіх на даўнія падзеі віленскага перыяду можна паглядзець больш канкрэтна, гэта: матэрыялы судовых спраў па абвінавачванні Максіма Танка ў прыналежнасці да КПЗБ і вядзенні ім антыўрадавай дзейнасці за 1933–34 гг.; ксеракопіі газеты «Беларускае жыццё» за 7 чэрвеня 1932 г., якая адразу пасля выхаду была канфіскавана, і ў сучасных архівах не захавалася ніводнага нумара (у гэтай газеце Максім Танк упершыню апублікаваў верш «Заштрайкавалі гіганты-коміны», і менавіта гэты нумар стаў падставай арышту Танка ў 1933 годзе); крытычны артыкул у часопісе «Шлях моладзі», у якім Язэп Найдзюк абвінавачвае Танка як крытыка ў беспадстаўнасці яго нападкі на Міхася Машару як непартыйнага пісьменніка; верш «Прысвячаю А. Чарняўскай-Орсе» ў газеце «Наша воля» за 1936 г. і фотаздымкі, на якіх Танк з А. Чарняўскай-Орсай, пра што гаварылася ў «Лістках календара» за 1936 і 1938 гг.; лісты рэдактара газеты «Наша воля» В. Склубоўскага з выказаннем незадавальнення ў сувязі з прыніжэннем ролі яго ў падпольнай барацьбе ў Заходняй Беларусі за 1958 г.; ліст неўстаноўленай асобы (за подпісам Сашы: магчыма, гэта быў Хадзінскі, з якім калісьці паэт жыў ў Вільні, але мы можам толькі здагадацца) аб В. Склубоўскім за 1958 г.; ліст Мацконіса-Мацквявічуса, члена КПЗБ, з просьбай напісаць рэкамендацыю для атрымання персанальнай пенсіі; тры лісты ад Ёнаса Каросаса, літоўскага журналіста і сябры Максіма Танка, з рэкамендацыямі і праўкамі некаторых мясцін «Лісткоў календара» за 1967 і 1968 гг.

Пры падрыхтоўцы дзённікаў (9–10 тамы *Збору твораў* у 13 тамах) з фондаў Танка (вопіс 6) выкарыстаны запісы са сшыткаў з ру-

капісамі вершаў. Аўтар у гэтых сшытках суправаджаў вершы рознымі каментарыямі і часта змяшчаў паміж тэкстамі вершаў дзённікавыя запісы, якія ім не былі ўведзены потым у самі тэксты дзённікаў. У гэтых запісах Максім Танк не толькі канстатуе факты свайго жыцця, але і разважае пра беларускую літаратуру, эмацыянальна выказваецца пра прачытаныя творы, выступае з крытыкай у адрас уласных твораў, занатоўвае думкі пра творчасць, палітыку, сацыяльнае жыццё народа і г.д. Гэтыя запісы мы ўключылі ў 10 том – «Дзённікі» (1960–1994) Максіма Танка і змясцілі ва ўступным артыкуле да тома.

Задача па падрыхтоўцы 12-га тома «Лісты Максіма Танка» ўскладнена тым, што некалькі папак з лістамі (сярод іх былі ксеракопіі з архіўных лістоў і ксеракопіі, перададзеныя ў тэксталагічную групу адрасантамі з Беларусі, Расіі, Украіны, Польшчы і Літвы і г.д.), а таксама каментарыямі да іх прапалі ў 2008 годзе па віне аддзела ўзаемасувязяў літаратур, у якім знаходзіўся сейф з усімі тэкстамі для Збору твораў, пры пераездзе ў новы будынак пры ўз'яднанні Інстытута літаратуры імя Янкі Купалы з Інстытутам мовы імя Якуба Коласа, і таму тэксталагічнай групе давялося ўзнаўляць гэты матэрыял з нуля. Праводзілася праца па апрацоўцы новавыяўленых у архівах лістоў Максіма Танка, якія налічвалі больш за 400 адзінак. У 12-ы том таксама ўведзены лісты з перапіскі Максіма Танка з жонкай – гэта перапіска налічвае 150 лістоў, сярод якіх толькі восем былі надрукаваны раней, астатнія прыведзены ўпершыню. Таксама знойдзена некалькі рукапісных і машынапісных лістоў, адны з якіх пісаліся пад капірку, іншыя, на нашу думку, не былі адпраўлены адрасату (магчыма і тое, што аўтар пісаў спачатку чарнавы тэкст ліста, а потым перапісваў і адсылаў белавы; гэтае меркаванне выклікана наяўнасцю вялікай колькасці лістоў з праўкамі, у асноўным пры адказах на канкрэтныя пытанні анкет, пры задавальненні просьб расказаць пра сваю біяграфію і г.д.). У асобных выпадках цяжка ці немагчыма вызначыць адрасата ліста. У некаторых выпадках зварот да дзённікавых запісаў, у якіх аўтар канстатаваў шматлікія падзеі ўласнага жыцця, сярод якіх перапіска мела вялікае значэнне, – дапамог нам вызначыць адрасата. Унікальнай можна лічыць знаходку лістоў Максіма Танка да У. Калесніка (у чатырох варыянтах: рукапісныя і машынапісныя з аўтарскімі праўкамі) і адказ У. Калесніка на заўвагі Максіма Танка. Таксама знойдзена некалькі лістоў з рознымі просьбамі, адрасаваных Танку, і адказы паэта на гэтыя лісты (лісты А. Каўрусу, А. Каўку, у музей Сваткаўскай школы, настаўніцы Ільянскай школы). Сярод 844 лістоў, прадстаўленых у томе, толькі 106 лістоў раней друкаваліся

ў розных крыніцах, а гэта значыць – амаль 90% тэкстаў пададзены ўпершыню.

У 13-ы том уключаны 69 артыкулаў і 62 выступлення паэта, якія не ўвайшлі ў 8-ы том гэтага ж выдання. Сярод уключаных у 13-ы том ёсць тэксты, якія публікаваліся ў перыядычным друку і зборніках, і тэксты, якія ўяўляюць сабой чарнавыя і белавыя аўтографы, упершыню тут змешчаныя. Варта было ўвесці ў том разрозненыя тэксты, кшталту неапублікаваных справаздач, некралогоў, характарыстык і дэвдак і г.д., аднак па прычыне таго, што артыкулы і выступленні занялі 970 старонак, памеры тома былі б значна перавышаны. Максім Танк пісаў публіцыстычныя тэксты на беларускай, рускай і польскай мовах (польскамоўныя падаваліся з перакладам на беларускую мову, якія былі змешчаны ў каментарыях). Таксама былі асобныя тэксты на нямецкай і літоўскай мовах. Не ўключаны ў 13-ы том аб’ёмныя выступленні паэта на сесіях ААН, большасць з якіх мела палітычны характар і адлюстроўвала пазіцыі дзяржавы адносна падзей у свеце. У названых выступленнях Максім Танк паўстае як «калектыўная асоба», як прадстаўнік краіны, а таму ў меншай ступені ў іх знаходзіць выяўленне індывідуальнасць яго асобы.

Сярод папер, атрыманых ад сямейнікаў, намі былі выяўлены і асобныя аўтографы, дакументы, газетныя выразкі, якія не ўвайшлі ў 8-ы том *Збору твораў* (кшталту завяшчання, рэкамендацыя, справаздача, дэвдакі і г.д.), а таму многія з пералічаных матэрыялаў будуць апублікаваны ў дадатках манаграфіі С. Калядкі, “Максім Танк: новыя факты, матэрыялы, інтэрпрэтацыі”, якая павінна выйсці ў канцы 2013 – пачатку 2014 гг. Дадатак уключае тыя архіўныя дакументы з фонду Максіма Танка, якія будуць апублікаваны ўпершыню. Сярод новых – чарнавыя накіды і завершаныя вершы, запісаныя Максімам Танкам у 8-і сшытках (7 з якіх – агульныя сшыткі, апошні сшытак за 1994–1995 гг. – звычайны вучнёўскі), бланках з вершамі і на паасобных лістах, якія так і не былі апублікаваны аўтарам па розных прычынах. Намі выяўлена каля **460 неапублікаваных вершаў**, чарнавых накідаў, рэдакцый і варыянтаў, якія ўпершыню падаюцца ў дадатку манаграфіі. Некаторыя з іх былі значна перайначаны паэтам, таму іх ужо цяжка лічыць варыянтамі апублікаваных твораў, з некаторых Максім Танк запазычыў асобныя ўдалыя радкі і стварыў новыя арыгінальныя тэксты, мала ці ўвогуле не звязаныя ідэйна з першапачатковымі, некаторыя пачынаў пісаць, але так і не завяршыў, пакінуўшы ў запісах асобныя чатырохрадкоўі ці некалькі незавершаных строф, а некаторыя хоць і набылі завершаны выгляд, але з рознымі пазнакамі

аўтара, кшталту «дапрацаваць!» (дарэчы, усе аўтарскія пазнакі, нават пыталынікі насупраць вершаў, запісаны над тэкстамі ў дужках), так і не былі вынесены на прысуд чытача. Сярод новых тэкстаў сустракаюцца і варыянты тых вершаў, з якімі аўтограф значна разыходзіцца ў спосабах раскрыцця формы і зместу. Зноў жа паўставала пытанне – ці мэтазгодна і правільна падаваць у дадатку чарнавыя накіды, у якіх былі стылёвыя хібы, русізмы, няправільныя формы ва ўжыванні лексем, але гэта ж і зразумела – таму яны і лічацца чарнавымі, што аўтар шукаў падыходы да адзіна правільнага гучання верша. І таму праца паэта са словам, адлюстраваная ў чарнавых накідах, – гэта вельмі неабходная крыніца для даследчыцкай працы, для ўсебаковага і глыбокага асэнсавання вытокаў таленту Максіма Танка, яго развіцця. Унікальнымі з’яўляюцца шматлікія спробы паэта знайсці тое непарыўнае адзінства паміж формай і зместам, якое толькі і можа стаць апраўданнем таму, каб назваць напісанае вершам, а не проста зарыфмаваным тэкстам.

Па-за першымі шасцю тамамі Збору твораў засталіся вершы, якія, на думку ўкладальнікаў выдання, маглі быць прыпісаны Максіму Танку на падставе ідэйна-тэматычнага супадзення з надрукаванымі творамі, частковай адпаведнасці псеўданімаў тым, якія пададзены ў слоўніку Я. Саламевіча як прыналежныя Яўгену Іванавічу Скурко і г.д. У газеце «Раздавім фашысцкую гадзіну» шматлікія творы падаюцца без подпісаў аўтараў, але ў Нацыянальным архіве Беларусі знаходзіліся падшыўкі газет з указаннем прозвішчаў, напісаных алоўкам, пад творамі без аўтарства. Хто гэта зрабіў і ці дакладна пазначаны прозвішчы? Толькі на падставе гэтай інфармацыі мы не маглі падаваць вершы як аўтарскія.

У фондах Максіма Танка захоўваецца «Прадмова да паэмы «Нарач», якая была надрукавана ў «Старонках успамінаў» Максіма Танка (зб. «У суровыя гады падполля», 1958 г.), аднак у скарачаным выглядзе. Першапачатковы варыянт прадмовы ў рукапісным выглядзе (запісаны ў сшытку з вершамі – ф. 25, воп. 6, спр. 4, стар. 9, зв. –10) выглядаў у поўным варыянце наступным чынам:

Зімой 1934 года, пехатою вяртаючыся дамоў з віленскага лужыцкага вострава, я ўпершыню убачыў воз. Нарач. Зіма была голая, бяснежная. Толькі маразы глыбака ўмарозілі зямлю і пакрылі чыстым і празрыстым льдом вазёры. На меншых вазёрах лёд быў роўны, як шкло, на Нарачы, якое замярзае пазней [за ўсе вазёры] і якое рэдка камі бывае спакойным, лёд быў як свежая ралля, бугрысты, няроўны.

Дзень [быў пагожы] уставаў пагожы. [Лёд] Нарач іскрыўся пад праменьнямі сонца. Здавалася, што мільёны сонц застыла і гарыць у ільдах. Ад Купы ішла грамада рыбакоў глушыць рыбу. Лёд патрэскаваў пад іх нагамі. Злева чарнеў высокі гарысты бераг густа заселены рыбацкімі вёскамі, зправа – цёмная паласа наднарачанскіх бароў, якія цягнуліся аж да Гатавіч. Перада мною была бясконца гладзь возера, амаль на дваццаць кіламетраў, бо за вузкім [паласой дарогі] перашэйкам яшчэ міналі вазеры Мястра, [і Баторын] з берагоў якога можна было ўбачыць высокія белыя вежы касцёла ў Старым Мядзеле. На адной з рыбацкіх хат я тады і пабачыў загад польскага урада забараняючы рыбакам лавіць рыбу у Нарачы і ва ўсіх іншых вазёрах права да якіх перадавалася розным арэндатарам. Рыбакі моўчкі чыталі гэты загад. Мне здалося тады што ніхто з рыбакоў наважна не задумаваўся над гэтым загадам. «Мала што панам прыдзе ў галаву. Кожны тыдзень новую трасцу вывешываюць!» – адказаў мне адзін з рыбакоў на мае пытанне, як адносяцца да ўсяго гэтага рыбакі. І сапраўды зіма прайшла [без] спакойна. Толькі вясной і летам 1935 г., калі польскі ўрад пачаў рэалізаваць свае намеры, на Нарачы разыграліся тыя бурныя падзеі, якія галосным рэхам пракаціліся па ўсіх віленскіх вазерах, па Палессі і далей. Нарачанскія рыбакі як адзін падняліся на абарону сваіх слушных правоў да вазёр. Польскі ўрад быў змушаны пайсці на ўступкі. Справа цягнулася некалькі год. Шмат людзей было кінута за краты польскіх вастрогаў, а яшчэ больш пакутвала ад здзекаў паліцыі. Толькі прыход Чырвонай Арміі і вызваленне Заходняй Беларусі палажыла канец цяжкім перажыванням рыбакоў як і ўсяму нашаму народу.

Пісаць паэму «Нарач» я пачаў у 1935 годзе у Вільні, куды быў выклікан ЦК кампартыі Зах. Беларусі на працу у падпольным і легальным камуністычным друку. Гэта былі часы нарастання народнага дэмакратычнага фронту – з адной стараны, з другой – разгул самай чорнай рэакцыі ва ўсёй Польшчы і асабліва на тэрыторыі Заходняй Беларусі. Цэлай паэму з-за цензурных умоў нельга было друкаваць. Таму больш як п'ятую частку яе трэба было выкрасіць [выкінуць]. Не гледзячы на гэта некаторыя нумары журналу «Калоссе» у якім друкавалася паэма, былі канфіскаваны. Толькі ў 1940 годзе мне поўнасьцю удалося аднавіць тэкст, але зноў-жа перажодзіла вайна і зданая ў друк паэма недзе загінула.

«Нарач» – мой першы большы твор. У ім знайшлі свой адбітак усе мае пошукі сябе, як паэта, усе недахопы тагачаснай маёй творчасці. Усё ж, не глядзячы на ўсе слабыя месцы, якія я зараз мог-бы

іначай напісаць, паправіць, – я пакінуў паэму амаль такой якой яна была. Шкада, што я не мог аднавіць згубленага, выразанага цензурай тэкста, [паасобных] радкоў верша і некаторых раздзелаў, без чаго шмат дзе разрываюцца паасобныя звення песняў [і раздзелаў паэмы].

Калісці рэакцыйны польскі публіцыст Ян Мацкевіч перасцерагаў паноў пішучы ў сваёй кнізе «Бунт росістаў», што бунт пад берагамі возера (Нарач) перойдзе як факт у гісторыю людзей якія баранілі сваіх слушных правоў... і ці легенда рыбацкіх пакаленняў не увянчаіць яго лаўрам эпасу?

Гэты заядлы паланізатар і прадстаўнік «крэсовага» абшарніцтва быў непамерна здзіўлены калі ў 1939 годзе трафіла ў яго рукі паэма «Нарач» якая на цэлы год раней [з'явілася спробай] яго перасцарогі з'явілася ў свет. Ён тады пісаў у сваёй рэцэнзіі («Слово», 2–III–38 г.) што здарылася тое, «чаго трэба было баяцца». Пана Мацкевіча пацяшала толькі адно, відаць спадзяваўся паліцэйскія і цензурныя ўлады якія наложуць і налажылі на твор свае veto, што «паэма не трапіць пад сялянскія стрэхі».

Але не спраўдзіліся марныя надзеі пана Мацкевіча. Паэма аб нарачанскім бунце не гледзучы на праследаванне беларускага друкаванага слова, пабывала не пад адной сялянскай страхой, там дзе сягоння свабодна гучыць беларуская мова [і шумяць нашы вазёры]. Там дзе шумяць сінія хвалі нашых вазёр, [там дзе беларускі народ, у жорсткім змаганні супроць панскага прыгнёту, а ў годы Вялікай Айчыннай вайны супроць нямецкіх захопнікаў, пад кіраўніцтвам вялікага правадыра т. Сталіна здабыў сваю свабоду, будзе новае шчаслівае жыццё.]

Мінск 25–XI–45 г.

Акрамя чыста мастацкіх, публіцыстычных і літаратуразнаўчых тэкстаў, у фондах Максіма Танка знаходзяцца шматлікія дакументы, звязаныя з рознымі відамі яго дзейнасці на працягу жыцця. Так, у БДАМЛІМ, у ф. 25, воп. 6, спр. 130, ёсць «Выдавецкі дагавор на літаратурны твор» за 6.02.1995 г. – заключаны дырэктарам выдавецтва «Мастацкая літаратура» Андраюком Серафімам Антонавічам і Максімам Танкам аб выданні кнігі «Errata» (вершы, пераклады), 4 аўт. арк. Разлік – 0,04 ад мінімальна зараб. платы за адзін вершаваны радок і 0,03 ад мін.зараб.платы за адзін радок перакладу (Паст.СМ РБ №868 за 27.12.93 г.)

Напрыклад, у ф. 25, воп. 6, спр. 127 захавалася паперка ад бухгалтара Святланы Аркадзьеўны аб пералічэнні ганарару з ЧССР у суме 112 руб. 16 кап. на рахунак паэта. А з Усесаюзнага агенцтва па

аўтарскіх правах даслалі даведку, што Яўген Іванавіч атрымаў з ПНР за вершы ў зборніку «На моей земле был Освенцим» ганарар у памеры 10 руб. 23 кап. Пасля вылічэнняў камісійных адлічэнняў – 2 руб. 56 кап., падаткаў – 0 руб. 53 кап., аўтар атрымаў 7 руб. 14 кап. Сённяшняму маладому пакаленню будуць ужо незразумелымі прыведзеныя лічбы і разлікі, а старэйшыя змогуць убачыць, як высока цанілася праца пісьменніка ў даперабудовачны час і наколькі яна абясцэнена ўжо падчас перабудовачных працэсаў, не гаворачы пра наша XXI стагоддзе.

У нядаўна знойдзенай аўтабіяграфіі аўтара (была напісана Танкам у сшытках з вершамі, якія захоўваюцца ў БДАМЛМ, ф. 25, воп. 6, спр. 4–5, раней аўтабіяграфія публікавалася ў скарачаным выглядзе, у 8-ым томе *Збору твораў* яна падаецца з варыянтамі) падрабязна апісваюцца тыя далёкія падзеі арыштаў і знаходжання ў турме ў 1930-я г. (Яўген Іванавіч адсядзеў у турмах пры сумарным падліку каля двух гадоў), на падставе якіх мы можам мець уяўленне пра смеласць маладога чалавека, пра яго актыўную грамадзянскую пазіцыю, пра ўпэўненасць у справядлівасці дзейнасці КПЗБ. У пасляваенны час, хутчэй у сувязі з падрыхтоўкай аўтабіяграфіі і напісаннем успамінаў, Максім Танк захачеў устанавіць дакладныя даты знаходжання яго за кратамі. У БДАМЛМ, ф. 25, воп. 6, спр. 110–113 захоўваюцца копіі дакументаў на польскай мове з дзвюх судовых спраў 1933 і 1934 гг., вынікам якіх было зняволенне Яўгенія Скурко ў кастрычніку 1934 года. Докладная інфармацыя прыводзіцца таксама ва ўспамінах І. В. Мальца і ў лісце Мацконіса-Марцінкявічуса (гл. ніжэй). Пазней Максім Танк шукаў дакументы ў архівах Літвы, пра што даведваемся з дзённікаў: **28.IX.1954:** *Наведаў Вільнюс. У бібліятэцы Літоўскай АН натрапіў на рэшткі свайго архіва, які перахоўваўся ў Беларускаму музеі Івана Луцкевіча. Відаць, да мяне напрацавалі тут розныя «даследчыкі». Прапалі мае акты абвінавачання, розныя павесткі і прысланыя з Лукішак калісьці мне вершы і грыпсы В. Таўлая і П. Пестрака. Засталіся толькі пустыя канверты, у якіх яны ляжалі*¹.

Ён звяртаўся з запытамі ў адміністрацыю партыйных архіваў з мэтай высвятлення дакладных дат яго зняволення і толькі ў 1961 годзе з дапамогай сябра Ёнаса Каросаса (1912–1975) – літоўскага журналіста, рэдактара часопіса «Барыкада» (1932–1937), у савецкі час –

¹ Максім Танк, *Лісткі календара. Дзённікі*, (у:) *Збор твораў*. У 13 тамах, Мінск 2009, т. 9, с. 451.

газеты «Tiesa»; у 1930-ых гады ўдзельніка падпольнага камуністычнага руху, узнавіў наступныя даты:

По имеющимся у меня выпискам из архивных дел могу сообщить тебе следующее:

Ты был арестован 1933.5.27.

Процесс Твой состоялся в Вильнюсском окружном суде 1933.11.6 и 7. Приговор: Е. Скурко, С. Лавор, С. Скурко – по шесть лет, Гореличонок И., Хвалько М. – по 5 лет, Сичко – 3 года.

Апелляционный суд состоялся 1934.5.1 и Тебя выпустили из тюрьмы (получил 2 года условно).

Совпадение: первый процесс в Октябрьские дни, второй – в Майские.

1934.2.17. тюремный сторож Трухан Александр в камере 175, в которой сидели студент Фейгенберг Давид и Фейгельман Ицек, в вентиляции под парашкой нашёл грипсы.

1934.8.20. Тебя арестовали, а 8.21. допрашивали в Поставах. Окружной суд 1934.12.5. оправдал Тебя по обвинению за грипсы и поэму «Как бог гулял на вечеринке».

Апелляционный суд 1935.2.20 подтвердил решение окружного суда. На Лукшских ты сидел 1934.10.14 в 124 камере. (Рукой Максима Танка дописано: 33 (1932).

Шифры дел: 1/Ф 31, опись 220, дело 169, 1933 год, Дело Серафима Лавора и других.

2/Ф 31, 0 230, д281, 1934 г., Дело Евгения Скурко (БДАМЛМ, ф. 25, воп. 6, спр. 81).

Вышэйпрыведзены ліст ад Каросаса і прыкладзеныя да яго копіі дакументаў адлюстроўваюць дакладныя даты знаходжання паэта ў Лукішскай турме і, што вельмі важна, дапамагаюць вызначыць ролю асуджаных разам з Максімам Танкам членаў Камуністычнай партыі Заходняй Беларусі (у справе адстойвання беларускай мовы і беларускай культуры ўвогуле). Дарэчы, у Цэнтральным дзяржаўным архіве Літвы (ф. 31, воп. 230, спр. 281) захоўваюцца некаторыя матэрыялы з творчай спадчыны Максіма Танка.

Таксама ў архіве пісьменніка захоўвалася выразка з газеты з артыкулам С. Панізніка «Беларускі падпольны друк у Львове», дзе падрабязна распавядаецца аб гісторыі газеты-аднадзёнкі «Беларускае жыццё» і звязаных з яе выданнем людзей, дзе згадваюцца і падзеі красавіка–чэрвеня 1932 года, калі была заведзена судовая справа на Максіма Танка і калі ён трапіў у Лукішкі. У 2012 г. у артыкуле «Дзе

нарадзіўся Максім Танк?» С. Панізнік удакладняе факты выхаду газеты ў свет: *Віленская матрыца была выраблена стараннямі аднадумцаў Максіма Танка, бо сам ён у гэты час сядзеў за кратамі Лукішак. Але 1500 асобнікаў заходнебеларускага выдання былі канфіскаваны. У Дзяржаўным архіве Львоўскай вобласці (фонд № 11, вопіс 29, адзінка захавання 6348) мне перанеслі на фотастужку старонкі «Беларускага жыцця» («Звязда». 2012. 15 верасня.). У лісце за 8.ІІІ.66 г. да Танка С. Панізнік пісаў: *Ад выдання першай газеты захавалася толькі 200 экз., а «Жыццё», напэўна, сканфіскавана поўнасьцю. У сувязі з гэтым хочацца спытаць, ці трапіла ў Беларусь што-коледчы з гэтых нумароў?* (БДАМЛІМ, ф. 25, воп. 6, спр. 71). Не, не трапіла, мы можам у архіве бачыць толькі фотакопію газеты.*

Нам удалося даведацца з судовых спраў, што пералічаныя Серафім Лавор, Ян Гарэлічонак, Міхаіл Хвалько, Сяргей Скурко, Мікалай Сіцко з'яўляліся прыхільнікамі камуністычных ідэй, аднак наколькі яны былі задзейнічаны ў стварэнні газеты-аднадзёнкі «Беларускае жыццё» (першы ж нумар быў канфіскаваны польскай адміністрацыяй і трапіў у судовую справу ў якасці рэчавага доказу) – патрабуе асобнага рассядавання. Маладыя людзі атрымалі розныя тэрміны зняволення – ад трох да шасці гадоў. Ёсць такое меркаванне, што пад некаторымі крыптанімамі ў «Лістках календара» хаваюцца менавіта стваральнікі і распаўсюджвальнікі газеты «Беларускае жыццё», якая выйшла 7 красавіка 1932 года. Ян Гарэлічонак (нар. у 1906 г.), зыходзячы з пазнак Яўгена Іванавіча, рэдактар газеты, фатаздымак якога прыкладзены да судовай справы і на адвароце якога рукой Максіма Танка напісана: рэдактар газеты «Беларускае жыццё» ў 1932 г. Ён быў членам КПЗБ з 1931 па верасень 1932 гг. Па афіцыйнай версіі рэдактарам газеты «Беларускае жыццё», што выдавалася ў Львове, з'яўляўся Ян Савіцкі. У артыкуле С. Панізніка «Беларускі падпольны друк у Львове» прыводзяцца яшчэ і такія факты: *22 чэрвеня 1932 года віленская пракуратура з паметкай «Вельмі пільна!» паслала ў Львоў яшчэ адзін ліст. «На падставе фігуруючых доказаў у справе супраць КПЗБ (справа Андрэя Малька, справа доктара Шырана і інш.) наша пракуратура выказала меркаванне, што гэтая газета («Беларускае жыццё») была выдадзена пад кіраўніцтвам вядомага дзеяча КПЗБ Адольфа і рабілася з яго ўдзедам. Пацверджаннем такой думкі служыць змест газеты, у якой выразна прабіваюцца пракамуністычныя тэндэнцыі...». Далей паведамлялася, што на падставе паказанняў абвінавачанага Яўгена Скурко пацверджана, што верш «Заштрайкавалі гіганты коміны» – яго твор. Але Скурко не сказаў, каму ён уручыў гэты верш для пера-*

дачы рэдактару названай аднаднёўкі. У лісце да Танка за 8.ІІІ.1966 г. С. Панізнік піша, што ... зрабіў копіі з яшчэ адной беларускай газеты, а праўдзівей – часопіса, які выйшаў у Львове праз тры месяцы пасля выдання «Беларускага жыцця». Размова ідзе пра аднаднёўку «Жыцьцё». Рэдактар яе – Ян Горэльчонак. Рэпрадукцыю з яго фотаздымка пасылаю Вам (БДАМЛІМ, ф. 25, воп. 6, спр. 71). Такім чынам, узнікла пэўная блытаніна, рэдактарам якой газеты быў Гарэлічонак?

У публікацыі В. Селяменева і В. Скалабана ў часопісе «Полымя» (2007, № 9) змешчаны тэкст-аўтограф аўтабіяграфіі Максіма Танка (даецца наступная спасылка без указання архіва: фонд 4п, воп. 23, спр. 4276, арк. 4, 4 аб.). У адпаведнасці з подпісам пасля тэксту, аўтабіяграфія была напісана ў Беластоку 12.V.41 г. Аўтографы, прыведзеныя ў часопісе «Полымя» і дадатку да нашай манаграфіі, зафіксавалі некаторыя разыходжанні ў апісанні і трактоўцы пэўных падзей. Напрыклад, у публікацыі, змешчанай у часопісе «Полымя», адзначаецца, што ў 1940 г. ажаніўся, а ў дадатку ў «Аўтабіяграфіі» – З Любай, з сваёй жонкай (ажаніліся мы толькі ў 1939 г. пасля вызвалення Заходняй Беларусі) сустракаўся я некалькі раз у Варшаве, дзе тады яна працавала ў ЦК машыністкай і перакладчыцай. Больш пытанняў выклікае факт пераходу мяжы Максімам Танкам, калі ў 1932 годзе ён нелегальна пайшоў з Заходняй Беларусі ў былы Савецкі Саюз. У публікацыі з часопіса «Полымя» скупа адзначаецца, што пасля следства я быў выпушчаны пад залог 200 злотых і ў верасні гг. (1932. – К. С.) пайшоў у Сов. Саюз. У Мінску мяне не затрымалі, а вярнулі назад. У дадатку 2 нашай манаграфіі ў аўтабіяграфіі Танк дае крыху больш інфармацыі: Восенню 1932 г. калі зноў пачаліся арышты на Заходняй Беларусі я рашыў не чакаць пакуль мяне возьмуць і уцячы ў Савецкі Саюз, дзе думаў падвучыцца ды зноў вярнуцца на працу. Але з Мінску мне прыйшлося вярнуцца раней як я думаў. Праз пару тыдняў я быў у Вільні. Пры дапамозе маёй знаёмай [та] сяброўкі Любы Асавіч, я сустраўся з старымі таварышамі з падполля. Максім Танк не тлумачыць, што здарылася ў Мінску і чаму яму давялося вярнуцца – пасля якіх размоў і з кім. У адным з апошніх інтэрв'ю (апублікавана ў газеце «Звязда», 1992, 17 верасня) Яўген Іванавіч згадвае тыя падзеі і тое, што ў Мінску ён трапіў у савецкую турму, у падвалы НКУС: – Мяне і групу камсамольцаў, якія ўцяклі з Наваградчыны, трымалі ў жудасных умовах. Маладых людзей хутка паслалі на лесараспрацоўкі, а мяне ўсё правяралі і правяралі, ці не агент я дэфензівы. Высветліўшы ўсё, вырашылі зноў пераправіць у Польшчу. Чаму? У 1932 годзе было рашэнне Камінтэрна, каб трымаць толь-

кі тых людзей, якім пагражае палявы суд ці смяротная кара. У мяне такой пагрозы не было, таця і існавала небяспека. Я быў ужо аўтарам некалькіх вершаў, якія ўвайшлі ў хрэстаматыю заходнебеларускай літаратуры. Супрацоўнікі НКВД мяне выпрабоўвалі да апошняга моманту. У ноч, якая папярэднічала пераходу граніцы назад у Польшчу, у камеру пасадзілі нейкага хлопца, які ўвесь час паліваў гразню Савецкі Саюз. Сцярпець гэтага я не мог і дзьмухнуў яму добра. Назаўтра я перайшоў мяжу і зноў апынуўся ў Вільні, звязаны з падполлем. Тыя пытаюцца, чаго прыехаў, чаму не затрымаўся, не пайшоў на курсы, як Таўлай, як іншыя? Гэта ўжо сёння я разумею, што каб тады затрымаўся ў Мінску, то напэўна не ацалеў бы. Ніхто з маіх сяброў, якія з Заходняй Беларусі пайшлі ў СССР, не выжылі. Хоць названыя падзеі і заселі стрэмкай у памяці, аднак не змаглі паўздзейнічаць на стаўленне Яўгена Іванавіча да савецкай улады, якая, як яму здавалася, адна магла пазбавіць Заходнюю Беларусь ад уціску панскай Польшчы. Адзначаныя факты гавораць пра тое, што і сам аўтар блытаўся ў дакладных датах, уносячы пэўны дысананс у трактоўку яго жыцця і творчасці.

Для Максіма Танка перадваенныя гады сталі іспытам на адданасць справе, на добранадзейнасць і вернасць партыйным ідэалам. Быў вельмі няпросты час, калі ворагамі народа называліся нават правяраныя людзі, якія прайшлі праз полымя рэвалюцыйных падзей і засталіся адданымі сынамі сваёй радзімы. КПЗБ выступала за перамогу сацыялістычнай рэвалюцыі ў Польшчы, за права на самавызначэнне Заходняй Беларусі, ліквідацыю памешчыцкага землеўладання і перадачу зямлі сялянам без выкупу. Была распушчаная пастановай Выканкаму Камінтэрну ў жніўні 1938. Даносы, у якіх белае становілася чорным, а паклёп без праверкі ўспрымаўся за выкрывальніцтва ворага, перайначылі лёс адных, а для іншых сталі прысудам. У 1939 годзе былі арыштаваны кіраўнікі КПЗБ, многія з іх былі расстраляны. Увогуле з кастрычніка 1939 да 22.6.1941 у заходніх абласцях Беларусі пры актыўным удзеле членаў Бюро ЦК КП(б)Б, партыйных органаў Беластоцкай, Брэсцкай, Баранавіцкай, Вілейскай і Пінскай абласцей было рэспрэсіравана (за выключэннем ваеннапалонных польскай арміі) больш за 125 тыс. чал., з іх больш за 120 тыс. высланы ў Сібір, Казахстан і іншыя рэгіёны СССР. Паэт быў у разгубленасці: адданыя сыны справе вызвалення краіны ад уціску польскай улады апынуліся за кратамі. Як адзначалі многія даследчыкі творчасці Максіма Танка, у той час і ён трапіў у рухавік знішчальнай машыны НКУС, аднак не знайшлося сур'ёзных прычын для арышту. Але сям'я Максіма Тан-

ка атрымала сур'ёзнае абвінавачванне, пра што сведчыць наступны дакумент (захоўваецца ў БДАМЛМ, ф. 25, воп. 6, спр. 216):

ВЫПИСКА

из протокола №4 заседания исполкома
Мядельского райсовета депутатов трудящихся

от 20-го января 1941 г.

Слушали: Об отмене постановления РИК от 8 октября 1940 г. об отнесении хозяйства г-на Скурко И. Ф. к кулацко зажиточным хозяйствам и утверждению рыночного дохода в сумме 1995 руб.

Решили: Отменить постановление РИК от 8.X.1940 г. об отнесении хозяйства г-на дер. Пильковщина Калиновского с/совета Скурко И. Ф. к числу кулацко зажиточных хозяйств и утверждения рыночных доходов.

Оставить облагаемый сельхоз. налогом доход только от с/хозяйства.

Зав. общим отделом Зверуго

Менавіта па прычыне таго, што руплівых, клапатлівых і сапраўдных гаспадароў з сям'і Скурко назвалі кулакамі, лёс Максіма Танка мог прывесці яго ў засценкі турмы альбо ў далёкія раёны Сібіры. У дзённіках за 30.IV.1942 г. Танк піша: *Ведаў я Пятра Захаравіча Калініна па Вілейцы, дзе ён працаваў сакратаром абкома і заступіўся за маіх бацькоў, якіх у 1941 г. збіраліся вывезці ў Сібір. Дзякуючы ўмяшанню партыйных улад, бацькі Танка пазбеглі долі высільных.*

Варты ўвагі яшчэ адзін эпізод з творчай біяграфіі паэта. У выяўленым у архівах артыкуле «Бура над Нараччу: Письмо пра творчыя планы» («ЛіМ», 17 жн. 1940 г.) Максім Танк распавядаў пра працу над сцэнарыем мастацкага фільма, прысвечанага барацьбе нарачанскіх рыбакоў з прыгнётам польскіх паноў, які ён напісаў у Ялце ў доме адпачынку. Падчас вайны сцэнарый блукаў па розных інстанцыях і недзе надоўга лёг на паліцах. Танк згадвае пра яго ў «Аўтабіяграфіі»: *Перад самай вайной я здаў у друк свой новы зборнік вершаў і закончыў працу над сцэнарыем «Бура над Нараччу». Усё гэта недзе загінула* (т. 8, с. 86). Яшчэ раз нагадаем, што пра гісторыю сцэнарыя распавядаецца ў зборніку Л. Рублеўскай і В. Скалабана «Время и бремя архивов и имен: Очерки. Эссе. Пьеса» (Мінск 2009, с. 124–130) у раздзеле «О Буре, Граните и Танке». В. Скалабан сцвярджаў, што згаданы сцэнарый быў некалі згублены, а знойдзены ён ужо пасля смерці паэта супрацоўнікамі Нацыянальнага архіва Беларусі пры апрацоўцы імі старых вопісаў дакументаў ЦК Кампартыі Беларусі: *Максим Танк*

после войны очень хотел найти упомянутый сценарий. Он был ему особенно дорог. Ведь Нарочанский край – это родина поэта, и, вероятно, прототипами героев сценария были люди, хорошо ему знакомые. В основу сценария положена поэма Максима Танка «Нарач», написанная в 1937 году... К сожалению, при жизни классика он так и не был найден. Но вот благодаря сотрудникам Национального архива Беларуси, которые переработали старые описи документов ЦК Компартии Белоруссии и издали их отдельным томом, сценарий стал доступным. Почему же его так долго не могли найти? Видимо, дело в том, что он проходил в описях просто под названием «Буря над Нарочью». Если бы было упомянуто имя автора, то, разумеется, кто-то давно обратил бы внимание на это дело.

Итак, вот оно, пережившее военное лихолетье и шестьдесят семь лет забвения «Дело № 262» из связки № 32, описи № 27, фонда № 4, датированное 1940 годом... 29 листов литературного сценария художественного фильма для киностудии «Советская Беларусь»². Аднак В. Скалабан спасылаецца на фонды Нацыянальнага архіва Беларусі, не ведаючы, што яшчэ адзін варыянт захоўваецца ў фондах БДАМЛІМ. Чаму не заўважаны ён праляжаў шмат гадоў у БДАМЛІМ, калі згодна з дакументамі, укладзенымі ў справу, зварот чытачоў да сцэнарыя быў яшчэ ў студзені 1975 года. Мы можам апеляваць да даты карыстання чытачамі дакументам (сцэнарыем) ў архіўнай справе пры сцвярджэнні таго факта, што сцэнарыі нікуды не прапаў, і больш таго – захавалася два варыянты, нам вядомыя. У вопісе № 1 з фондаў Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва ёсць прадмова, у якой гаворыцца, што матэрыялы ў архіў трапілі ад самога паэта ў 1962 годзе, а ў 1963 годзе яны былі апрацаваны яго супрацоўнікамі і набылі статус агульнадаступных. Як мы ўжо адзначылі, цікавасць да сцэнарыя ў карыстальніка фондам Максіма Танка ўпершыню ўзнікла ў 1975 годзе (значыць, больш як праз дзесяць гадоў пасля таго, як быў створаны першы вопіс). Па словах архівістаў, збірала і дастаўляла ў БДАМЛІМ творы і дакументы Максіма Танка яго сакратар, а таму сцэнарыі праляжаў незаўважаны аўтарам сярод папер і трапіў у архіў. «Аўтабіяграфія», у якой гаворыцца аб страчаным сцэнарыі, публікавалася ў 1958 годзе і дапаўнялася ў 1963 годзе. Менавіта ў гэты перыяд паступілі першыя дакументы ў БДАМЛІМ. Адкуль яго ўзяла сакратар Максіма Танка і чаму ён пра гэта не ведаў

² Л. Рублеўская, В. Скалабан, *Время и бремя архивов и имен: Очерки. Эссе. Пьеса*, Минск 2009, с. 125.

– адкрытае пытанне. Але атрымалася так, што сцэнарый знаходзіўся яшчэ пры жыцці паэта ў архіве і хутчэй за ўсё ён не падумаў яго там шукаць. Яшчэ некалькі адкрытых пытанняў – колькі варыянтаў сцэнарыя было зроблена ў далёкім 1941 годзе, калі на сённяшні дзень ужо выяўлены два. А таксама сцэнарый з Нацыянальнага архіва Беларусі мае 29 старонак, а з БДАМЛМ – 95. Абодва сцэнарыі напісаны на рускай мове – а ці існаваў варыянт на беларускай? Максім Танк ні ў аўтабіяграфіі, ні ў дзённіках не даваў каментарыі наконт таго, на якой мове ён ствараўся і ці існавалі розныя варыянты.

Машынапіс сцэнарыя (95 старонак машынапіснага тэксту на рускай мове, рэжысёрская распрацоўка Э. Аршанскага і Б. Шрэйбы; кінастудыя «Савецкая Беларусь», 1941 год; БДАМЛМ, ф. 25, в. 1, с. 2. л. 1–95) уяўляе сабой уручную зроблены альбом. На вокладцы ўверсе ў правым вугле пад набраным імем і прозвішчам паэта яго подпіс ад рукі. На першай старонцы машынапісу два запісы: *Утверждаю Большаков 7/VI.41 г. і ў правым вугле знізу на сцэнарыі пошланном студии сделана след.надпись: сценарий утвержден председателем [нрбр] с предложением поработать над концом сценария (похороны должны быть сделаны более реалистичными). Сцена похорон должна быть представлена на дополнительное утверждение ст.редактору.* У фондаўскай справе да арыгінала сцэнарыя прыкладваецца афіцыйны зварот М. І. Рома да старшыні камітэта па справах кінематаграфіі пры СНК СССР І. Р. Бальшакова з просьбай зацвердзіць гэты сцэнарый. І такіх забытаных гісторый у жыцці Максіма Танка, як бачым, было нямала.

Вернемся да знікшых дзённікаў Максіма Танка. Гэта праблема ўзнімалася мною ў артыкуле, апублікаваным у ЛіМе за 14 жніўня 2009 г. «Дзе дзённікі Максіма Танка?». Гэтае пытанне і па сённяшні дзень застаецца адкрытым. Дзённікі павандравалі па розных інстанцыях, пабывалі ў розных руках... і ў нечых так і засталіся. Пытанне аб месцы знаходжання дзённікаў славутага беларускага паэта ўзнікла ў сувязі з падрыхтоўкай 9-га тома *Збору твораў* Максіма Танка «Лісткі календара» (1936–1939 гг.). Дзённікі (1941–1994 гг.). Нагадаем, што адказным за афармленне тэкстаў дзённікаў і аўтарам каментарыяў да тэкстаў дзённікаў з’яўляўся У. М. Казбярук, літаратуразнаўца з вялікім вопытам у даследаванні беларускай літаратуры. У свой час (праца па падрыхтоўцы *Збору твораў* была распачата ў 1996 годзе) ён плённа працаваў над машынапісам дзённікаў, выявіў розначытанні і недакладнасці, адзначыў варыянты і пропускі ў параўнанні з машынапісам Танка і першапублікацыяй ў часопісе «Полымя» і ўсю гэту інфармацыю

выкарыстаў пры падрыхтоўцы тэкстаў дзённікаў і каментарыяў да іх. Аднак вычытаць тэкст дзённікаў, падрыхтаваны У. М. Казберуком, звяраючы з арыгіналам, было немагчыма з-за адсутнасці гэтага арыгінала (гаворка ідзе пра 2010 год, калі рыхтаваўся 10-ы том).

Тэксталагічная група прынялася за росшукі тэкстаў рукапісу і машынапісу. Па сведчанні сына Максіма Танка, Максіма Яўгенавіча Скурко, рукапісы былі знішчаны самім Яўгенам Іванавічам пасля таго, як на іх аснове ён надрукаваў на машыныцы другі варыянт (сёння складана сцвярджаць, што рукапісныя запісы былі перанесены ў машынапісны варыянт без змен, скарачэнняў і дапаўненняў). Максім Яўгенавіч не бачыў рукапісу дзённікаў пасля смерці бацькі, у дамашнім архіве захоўваўся толькі машынапіс. Са слоў У.М. Казбе-рука, рукапіс складаў 21 сшытак, сярод якіх былі вялікія кніжнага фармату канцылярскія сшыткі і тоненькія школьныя, асобныя лісткі з запісамі, а таму аўтару прыйшлося самому заняцца ўстанаўленнем паслядоўнасці запісаў і друкаваннем тэкстаў дзённікаў на друкарскай машыныцы. У апошнія гады жыцця паэта У. М. Казбярук часта наведваў паэта дома і ў бальніцы, пра што згадваў і сам Яўген Іванавіч у дзённіках, а таму валодаў дакладнай інфармацыяй аб наяўнасці двух варыянтаў тэкстаў. **3.І.1994** г. у дзённіках паэт скардзіцца: *І раней дрэнна друкаваў на машыныцы, а зараз прапускаю літары, цэлыя словы, хоць ты перадрукоўвай. Адрывае мяне ад працы і дамашняя мітусня, а найгорш – хвароба. Часта зусім губляюся ў сваіх дзённікавых запісах-нататках*³. Пра набор дзённікаў інфармацыя ёсць (машынапісны варыянт, згодна з запісам, ствараўся ў 1993–94 гг., магчыма, і ў 1995 г.), але пра знішчэнне рукапісаў паэт нічога не пісаў.

У сваёй навуковай працы па вывучэнні творчасці паэта машынапіснымі аўтографамі карысталіся У. М. Казбярук, У. М. Мікуліч, потым у 1996 – пачатку 1997 гг. на аснове машынапісу ў часопісе «Полымя» друкаваліся дзённікі Максіма Танка, за публікацыю якіх у той час адказвалі С. І. Законнікаў, галоўны рэдактар часопіса «Полымя», і А. К. Клышка, непасрэдны рэдактар тэкстаў. Па сведчанні С. І. Законнікава, пасля апублікавання дзённікі не захоўваліся ў архівах часопіса, што пацвердзіў і цяперашні галоўны рэдактар часопіса М. М. Мятліцкі, які адзначыў, што ў спадчыну ад папярэднікаў атрымаў толькі часопісы «Полымя» за некалькі гадоў выдання. Як адзначыў А. К. Клышка, пасля апублікавання ён не бачыў машынапіснага тэксту і не ўяўляе, куды, акрамя БДАМЛІМ, ён мог трапіць

³ Максім Танк, *Лісты. Збор твораў*: У 13 тамах, Мінск 2010, т. 12, с. 689.

(у БДАМЛМ паступалі ўсе надрукаваныя ў часопісе матэрыялы, у першую чаргу звязаныя з класікамі беларускай літаратуры). У асабістым архіве ён змог знайсці і перадаць нашай групе машынапісны тэкст за 1980 год – на сённяшні дзень адзінае сведчанне наяўнасці дзённікаў у машынапісным выглядзе (машынапіс перададзены ў БДАМЛМ). Аднак і ў БДАМЛМ, як сцярджае дырэктар архіва-музея Г. В. Запартыка і яго супрацоўнікі, дзённікі так і не дайшлі, а сын паэта туды іх не перадаваў.

Ёсць некалькі версій адносна месца знаходжання дзённікаў. Першая версія – дзённікі маглі трапіць выпадковаму прахожаму падчас правядзення рамонтных прац у будынку, дзе знаходзілася рэдакцыя часопіса «Полымя», – у той час каштоўныя матэрыялы са спадчыны знакамітых беларускіх пісьменнікаў былі ў адкрытым доступе з-за адсутнасці месца для іх захавання. Другая версія звязана з тым, што хтосьці ўзяў папрацаваць над дзённікамі ды так і не вярнуў тэксты ні ў сямейны архіў, ні ў БДАМЛМ. Трэцяя версія заснавана на тым, што дзённікі трапілі ў рукі зацікаўленай у іх авалоданні асобе і сталі экспанатам прыватнай калекцыі. І шэраг падобных версій можна працягваць: ёсць версіі, але няма прамых доказаў на тое, дзе яны могуць знаходзіцца. Нас выратавалі б у падрыхтоўцы тэкстаў дзённікаў да друку ксеракопіі машынапісу, аднак ні ў М. У. Казберука, ні ў М. У. Мікуліча, па іх сцверджанні, ксеракопіі не засталіся. Атрымліваецца так, што тэксты дзённікаў у часопісе «Полымя» і перапрацаваныя тэксты, якія падрыхтаваны для 9-га тома Казберуком, – апошнія версіі дзённікаў.

Запісы ў дзённіках аўтарам вяліся рэгулярна, у некаторыя гады паэт вельмі падрабязна апісваў розныя падзеі асабістага і творчага жыцця, аднак у машынапісе 1940-ы і 1947-ы гады адсутнічалі. А можа, і дзённікі за 1995 год, да смерці аўтара, сталі ўласнасцю зацікаўленых асоб? Зноў жа, зыходзячы з меркаванняў даследчыкаў, «пропускі» маглі быць звязаны з няпростымі перыядамі ў жыцці Яўгена Іванавіча, калі яму было не да дзённікаў; таксама важным аргументам можа стаць самакрытычнае стаўленне да вядзення дзённікаў, калі ён некалькі разоў прымаў рашэнне не пісаць і зноў вяртаўся да запісаў; існуе і такая думка, што запісы ў 1940-ы і 1947-ы гг. аўтарам знішчаны ці згублены. Сярод версій маўчання Максіма Танка ў гэтыя гады – актывізацыя рэпрэсіўных механізмаў у дачыненні да творчай інтэлігенцыі, у вір якіх мог трапіць і Максім Танк як былы заходнік, як калісьці прызнаны «сын кулакоў» і г.д. Могуць быць і іншыя версіі, але гэта ўжо асобная старонка біяграфіі паэта, якая чакае свайго даследчыка. Можна паставіць шматкроп'е ў нашых развагах, аднак і гэта пытанне

застаецца адкрытым: ці існуюць увогуле дзённікавыя запісы за 1940-ы і 1947-ы і 1995 гады?

Як мы ўжо адзначалі, у дзённіках запісы прыпыняюцца 27/XI.1994, а за 1995 г. няма запісаў увогуле. Але ў БДАМЛІМ, ф. 25, воп. 6, спр. 131 захоўваецца штодзённік паэта, які вёўся з 1986 года да 13.VII.1995 г. А таму ў манаграфіі прыводзяцца запісы са штодзённіка са снежня 1994 (з моманту завяршэння дзённікаў) да апошніх дзён 1995 года, дзеля ўзнаўлення апошніх годоў жыцця Максіма Танка. Паміж запісамі ёсць вялікія прамежкі – хутчэй за ўсё ў гэты час Яўген Іванавіч знаходзіўся ў бальніцы на лячэнні. Магчыма, па стане здароўя не заўсёды атрымлівалася фіксаваць падзеі. Гартаючы штодзённік, учытваючыся ў запісы ў ім, мне было прыемна ўсведамляць, што паэт не быў забыты, што яго пастаянна наведвалі дзеці і ўнукі, пісьменнікі і калегі па былой працы, карэспандэнты і выдаўцы... Нягледзячы на невыносныя фізічныя пакуты, Максім Танк імкнуўся кожны дзень выкарыстаць для справы, для творчасці, для будучыні. Ён самаахварна змагаўся з хваробамі (у спр. 131 таксама ўбачым запісную кніжку, у якую ён запісаў расклад прыёму лекаў), каб яшчэ паспець напісаць новы верш, зрабіць яшчэ адзін пераклад, і пры гэтым ён не забываў, што ў яго родных імяніны і трэба іх павіншаваць. Рэвалюцыянерам, загартаваным у баях, заставаўся ён да апошніх дзён.

Ёсць і іншыя праблемы, звязаныя з выданнем *Збору твораў*, аднак яны ўспрымаюцца другарадна на фоне незразумелага, загадкавага знікнення шматлікіх матэрыялаў са спадчыны Максіма Танка. Як бачым, падрыхтоўка *Збору твораў* праходзіла пад уздзеяннем як станоўчых, так і адмоўных момантаў і сітуацый, якія то садзейнічалі, то тармазілі працэс тэксталагічнай працы. Многія міфы дзякуючы архіўным дакументам, былі развены, але і створана не менш новых... якія чакаюць удумлівага даследчыка.

Максіма Танка не стала ў 1995 годзе, але цікаvasць да яго асобы і творчай спадчыны з кожным годам усё больш узрастае. Актыўныя навуковыя звароты да яго творчасці абудзіла і святкаванне 100-годдзя з дня нараджэння народнага паэта ў 2012 годзе. Было завершана выданне *Збору твораў* у 13 тамах, апублікаваны ўспаміны, выбраныя вершы, матэрыялы канферэнцый, перавыдадзены з дапаўненнямі і перапрацоўкай многія манаграфіі, прысвечаныя Максіму Танку... Але ўсё роўна застаецца ўражанне, што галоўнае слова пра вядомага і невядомага Максіма Танка не сказана, што ўсе літаратуразнаўчыя адкрыцці – толькі подступы да сапраўднага раскрыцця таямніц таленту і ўсенароднай любові да класіка беларускай літаратуры XX стагоддзя.

STRESZCZENIE

MAKSYM TANK: MITY I RZECZYWISTOŚĆ
(Z HISTORII PRZYGOTOWANIA „DZIEŁ ZEBRANYCH” W 13 TOMACH
МАКСЫМА ТАНКА)

W artykule opisano proces przygotowania do publikacji „Dzieł zebranych” w 13 tomach Maksyma Tanki (w latach 1996–2012). Autor artykułu zwraca szczególną uwagę na materiały, które w roku 2009 przekazał Białoruskiemu Archiwum Narodowemu syn poety M. E. Skurko. Opisano także trudności w pracy z tekstem spowodowane zagubieniem oryginalnych dzienników.

Słowa kluczowe: życie i twórczość Maksyma Tanki, dzieła zebrane, nie wydane wiersze poety, zaginiony oryginał dzienników.

SUMMARY

MAXIM TANK: MYTHS AND REALITY
(FROM THE HISTORY OF MAXIM TANK'S “COLLECTED WORKS”
IN 13 VOLUMES)

The history of preparatory process, which took place in 1996–2012, leading to the publication of Maxim Tank's “Collected Works” in 13 volumes is described. The author of the article pays special attention to materials poet's son, M. E. Skurko, presented to the Belarusian National Archive in 2009. Complexity of the process connected with the loss of some diaries is revealed.

Key words: Maxim Tank's life and work, collection of essays, unpublished poems, lost original diaries.